

## St. THOMAS AQUINAS ve İSLÂM

Muhammet TARAKCI\*

### ÖZET

St. Thomas Aquinas, hem *Summa Contra Gentiles (Kâfirlere Karşı)* hem de *Reasons for the Faith Against Muslim Objections* adlı eserinde Hıristiyanlığı savunmaya ve aklileştirmeye çalışır. Her iki eserin de öncelikle İslâm'a ve Müslümanlara karşı yazıldığı kabul edilir. Bu makale, ilk olarak, Aquinas'ın İslâm'ı bilip bilmediğini tartışmakta; ardından da, söz konusu iki eser bağlamında, Aquinas'ın apolojisini ve bu apolojinin Müslümanlara karşı yazılan/yazılacak Hıristiyan apolojiler için bir model olup olmayacağını sorgulamaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Aquinas, İslâm, Hıristiyanlık, Apoloji, Dinler Tarihi.

### THOMAS AQUINAS AND ISLAM

St. Thomas Aquinas tried to defend and rationalize Christianity in both of his books; *Summa Contra Gentiles* and *Reasons for the Faith against Muslim Objections*. Both books are considered to have been written against Islam and the Muslims. This article, firstly, discusses whether or not St. Thomas Aquinas really knew Islam. It also questions if St. Thomas' apology could be a model for Christian apologies against the Muslims.

**Key Words:** Aquinas, Islam, Christianity, Apology, Apologetics, History of Religions.

### GİRİŞ

Havariler döneminden itibaren Hıristiyanlar kendi dinlerini savunmak ve yeni inananlar elde etmek amacıyla eserler kaleme almışlardır. Bu eserler, genel olarak, polemik ve apolojetik olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir. Polemik eserler, daha ziyade, karşıt din ve akımların görüşlerini çürütmeyi hedef alırken, apolojiler Hıristiyanlığı açıklamayı ve aklileştirmeyi öncelemektedir. Bu açıdan bakıldığında, apolojilerin, Hıristiyanlık hakkında birinci elden bilgi vermesi nedeniyle, daha açıklayıcı; polemiklerin ise cedelci bir tutum içinde olduğu söylenebilir.

\* Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. mtarakci@uludag.edu.tr

Hıristiyan yazarların ilk dönemlerde Yahudilere ve kâfirlere karşı Hıristiyanlığı savunmak için apolojiler yazdıkları görülür. *Klasik apoloji* diye adlandırılan bu dönemin zirve ismi olarak Origen (ö. 254ç) gösterilir. Ortaçağ'da Yahudilerin ve kâfirlerin yanı sıra Müslümanlara karşı da apolojiler yazılmıştır. Bu dönemin önemli isimleri, Doğu'da Yahya ed-Dımeşkî (ö. 754ç)<sup>1</sup> ve Abdulmesih el-Kindî (ö. 850ç); Batı'da ise Thomas Aquinas'tır (ö. 1274). Daha sonraki yüzyıllarda Hıristiyan apolojiler, Protestanlığa, pozitivizme, evrim teorisine ve din karşıtı akımlara karşı da Hıristiyanlığı savunma görevi üstlenmişlerdir.<sup>2</sup>

Papa VI. Innocent'in (ö. 1362), "Onun öğretisi *Kutsal Kitap* dışındaki bütün öğretilerden daha üstündür"<sup>3</sup> diyerek düşüncelerini övdüğü St. Thomas Aquinas, *Summa Contra Gentiles (Kâfirlere Karşı)* adlı eseriyle apoloji tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Onun, *Summa Contra Gentiles*'i, Dominiken Tarikatı'nın başkanlığını da yapmış olan Raymond of Penafort'un (ö. 1275) talebine bir cevap olarak kaleme aldığı yönünde eski bir rivayet vardır. Buna göre, Raymond, misyonerlerin, Müslümanların Hıristiyanlaştırılması için gerekli olan aklî silahlarla donatılması için genç meslektaş Thomas Aquinas'tan bir eser yazmasını istemiştir.<sup>4</sup> Bu rivayetin doğruluğu son zamanlarda yapılan bazı araştırmalarda sorgulanmakta ve *Summa Contra Gentiles*'in gerçekten İslâm'a ve Müslümanlara karşı yazılmış bir kitap olup olmadığı yönünde tartışmalar yapılagelmektedir. Biz bu tartışmalara daha önceki bir yazımızda<sup>5</sup> değindiğimiz için, burada sadece içeriği itibarıyla *Summa Contra Gentiles*'in İslâm'dan çok, bazı Müslüman filozofların birtakım görüşlerine karşı yazılmış bir kitap hüviyeti taşıdığını belirtmekle yetineceğiz.

Aquinas, Antakya'da görev yapan Dominiken tarikatına mensup bir kantorum<sup>6</sup> mektubuna cevap olarak kaleme aldığı *Reasons for the Faith against Muslim Objections (and one Objection of the Greeks and Armenians)* adlı, küçük bir risaleyi andıran eserinde teslis, inkarnasyon, İsa'nın çarmıha gerilmesi (kurtuluş) ve özgür irade (kader) konularını ele almaktadır. Eserden anlaşılabilirdiği kadarıyla, Antakyalı kantor, Aquinas'a yazdığı mektupta yukarıda belirtilen konularda Müslü-

<sup>1</sup> Yahya ed-Dımeşkî'nin İslâm hakkındaki görüşleri için bkz. Sahas, Daniel, *John of Damascus on Islam: the Heresy of the Ishmaelites*, Leiden 1972; a.m.f., "John of Damascus on Islam, Revisited", *Abr-Nahrain*, 23 (1984-1985), s. 104-118; Taşpınar, İsmail, "Doğu'nun Son Kilise Babası Yuhanna ed-Dımeşkî (649-749) ve İslâm", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2001/2), s. 23-54.

<sup>2</sup> Bkz. Dulles, Avery, *A History of Apologetics*, Oregon 1999; Tarakçı, Muhammet, "Hıristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 14, sayı: 2, Bursa 2005, s. 136-138.

<sup>3</sup> Kennedy, D. J., "Thomas Aquinas, St.", *Catholic Encyclopedia*, (Online Edition), <http://www.newadvent.org/cathen/14663b.htm> (08.08.2005).

<sup>4</sup> Hood, John Y., *The Essential Aquinas, Writings on Philosophy, Religion, and Society*, London 2002, s. XII; Torrell, Jean-Pierre, *Saint Thomas Aquinas (Volume: 1 The Person and His Work)*, Washington D.C., 1996, s. 105; Dulles, Avery, *A History of Apologetics*, Oregon 1999, s. 87.

<sup>5</sup> Bkz. Tarakçı, Muhammet, "Hıristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 14, sayı: 2, Bursa 2005, s. 143-146.

<sup>6</sup> Kantör: Kilisede ilahi söyleyen veya kilise korosunu yöneten kişi.

manların görüşlerini açıklamış ve Müslümanların bu konularda Hıristiyanlarla alay ettiklerini belirterek, Hıristiyanlığı savunma konusunda Aquinas'tan yardım istemiştir. Kantora verdiği cevapta Aquinas, Hıristiyan inanç esaslarının insan aklını aştığını ve bu nedenle hiçbir Hıristiyanın inanç esaslarını akılla kanıtlamaya çalışmaması gerektiğini ifade eder. Ona göre inanç kanıtlanamaz; sadece savunulabilir. Dolayısıyla aklın yapabileceği, yalnızca Katolik inancının yanlış olmadığını göstermektedir.<sup>7</sup> Bu eseri *Summa Contra Gentiles*'ten ayıran en önemli özellik, teslis, inkarnasyon ve kurtuluş gibi Hıristiyan dininin temel dogmalarını akılla savunmaya çalışması ve Kutsal Kitap cümlelerine çok az yer vermesidir.<sup>8</sup> Hâlbuki aynı konular *Summa Contra Gentiles*'te daha çok Kutsal Kitap cümlelerine atıfta bulunularak açıklanmaya çalışılır.

### AQUINAS'IN İSLÂM BİLGİSİ

Aquinas'ın, İslâm'ı bir "mezhep"; Muhammed'i ise şehvî vaatlerle insanları yoldan çıkaran bir kişi olarak gördüğü bilinmektedir. Ona göre Muhammed, kendisini destekleyecek hiçbir mucize gerçekleştirmediği gibi önceki kitaplarda onun geleceğine ilişkin herhangi bir haber de yer almaz. Aquinas, ayrıca, İslâm'ı sadece aptalların inandığı, şiddet ve şehvetten ibaret bir öğreti olarak değerlendirir:

"(Muhammed) bedenini bizi sürüklemeye çalıştığı şehvî zevklere dayalı vaatlerle insanları yoldan çıkarmıştır. Onun öğretisi, vaatlerine uygun kuralları içermekteydi; şehvî arzuları dizginleyecek hiçbir engel koymamıştı. Tahmin edilebileceği gibi, şehvete düşkün insanlar kendisine itaat etti. Doktrininin gerçekliği ile ilgili olarak (Muhammed'in) getirdiği deliller, sadece çok düşük bir algılayışa sahip insanların anlayabilecekleri şeylerdir. Nitekim öğrettiği gerçekler pek çok masal ve büyük hatalarla doluydu. Olağanüstü bir tarzda gerçekleşmiş ve ilâhî ilham aldığını ispat edecek hiçbir mucize gösterememiştir... Bilakis, Muhammed, ordularının gücü ile gönderildiğini söylemiştir (ki bu, eşkıya ve zorba hükümdarlarda da eksik olmayan bir özelliktir). Dahası, akıllı insanlar, yani ilâhî ve insanî şeyler hakkında bilgi sahibi olan kişiler, başlangıcından itibaren kendisine inanmamıştır. Ona inananlar ilâhî şeyler hakkında tamamen bilgisiz vahşi insanlar ve bedevilerdir. (Muhammed) bu cahil ve vahşi insanlarla şiddet uygulayarak insanları kendisine bağlamıştır. Önceki peygamberlerin ilâhî beyanları da kendisinden hiç bahsetmemektedir. Tam tersine (Muhammed), Eski ve Yeni

<sup>7</sup> Aquinas, Thomas, "Reasons for the Faith against Muslim Objections (and One Objection of the Greeks and Armenians) to the Cantor Of Antioch", (trans. Joseph Kenny), *Islamochristiana*, 22 (1996), s. 33.

<sup>8</sup> Aquinas'ın bu eseri ve kanturun Aquinas'a yönettiği soruların arka planı hakkında geniş bilgi için bkz. Reynolds, Gabriel, "Saint Thomas' Islamic Challenge: Reflections on the Antiochene Questions", *Islam and Christian-Muslim Relations*, 12/2 (2001), s. 161-189; Ellul, Joseph, O.P., "Thomas Aquinas and Muslim-Christian Dialogue An Appraisal of *De Rationibus Fidei*", *Angelicum*, 80 (2003), s. 177-200.

Ahit'teki ifadelerin neredeyse tamamını almış ve kendisine mal etmiştir; onun şeriatını inceleyen herkes bu gerçeği görebilir. Yalanının ortaya çıkmaması için kendisine inananların Eski ve Yeni Ahit'i okumalarını yasaklaması onun adına zekice bir karardır. Bundan dolayı, onun sözlerine iman eden kişilerin aptalca bir inanca sahip oldukları ortadadır.<sup>9</sup>

Müslümanlara karşı Hıristiyanlığı savunmak amacıyla kaleme aldığı beş ciltlik *Summa Contra Gentiles*'te Aquinas'ın, İslâm hakkında verdiği bilgi yukarıdaki paragraftaki önyargılı ifadelerden ibarettir. Yine Müslümanlara karşı yazdığı *Reason for the Faith against Muslim Objections ...* adlı eserinde de, Hıristiyanların, Mesih'in, yaşayan Tanrı'nın Oğlu olduğuna inandıklarını açıklayan Aquinas, bu inanç sebebiyle kendilerini eleştiren Müslümanları aptallıkla suçlar. Ona göre, Müslümanlar, zihnî ve manevî şeyleri değil, bedensel şeyleri düşünmeye eğilimlidirler ve bu eğilimleri nedeniyle, Mesih'in Tanrı'nın Oğlu olması gibi manevî şeyleri anlamaları mümkün değildir.<sup>10</sup>

Bu değerlendirmeler, Aquinas'ın İslâm'ı gerçekten bilmediği; Ortaçağ'da Batı'da oluşmuş İslâm algısını ve imajını olduğu gibi kabul ettiği izlenimi vermektedir. Nitekim Aquinas da Müslümanları da içine dâhil ettiği kâfirler (gentiles) hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığını ifade etmektedir.<sup>11</sup> Buna karşın, onun İslâm'ı çok iyi bildiği de zaman zaman iddia edilmektedir. Bu iddiayı savunanlara göre her ne kadar Aquinas doğrudan Kur'ân ve hadise herhangi bir atıfta bulunmasa da İslâm dini hakkında verdiği bilgilerden Kur'ân'ı ve bazı İslâmî öğretileri bildiği sonucu çıkarılabilir. Söz gelimi Aquinas'ın, "Önceki peygamberlerin ilâhî beyanları da kendisinden hiç bahsetmemektedir" şeklindeki iddiasından hareketle, onun tebşîrât ile ilgili İslâmî öğretilerden haberdar olduğu öne sürülmektedir. Aquinas'ın, poligami ve inananların cennette maddî zevklerle ödüllendirileceğine ilişkin İslâmî öğretileri de bildiği düşünülmektedir.<sup>12</sup> Müslümanların iddialarına cevap olarak yazdığı *Reasons for the Faith against Muslim Objections* adlı eserinin girişinde, kendisinden yardım isteyen Antakyalı kanturun yazdıklarını şöyle özetler:

Sarazenler ... "Mesih Tanrı Oğludur" dediğimiz için bizimle alay etmekte; üç tanrıyı kastetmediğimiz halde, Tanrı'da üç şahıs olduğunu kabul ettiğimiz için deli olduğumuzu düşünmektedirler. "Tanrı Oğlu olan Mesih, insanlığın kurtuluşu için çarşıya gerilmiştir" dediğimiz için de bizimle alay etmektedirler; çünkü "Tanrı'nın her şeye gücü yetiyorsa, Oğlu'nun sıkıntı çekmesine fırsat vermeden de insanları kurtarabilirdi ya da insanları hiç günah işleyemeyecek bir şekilde yaratabilirdi" demektedirler. Onlar, Hıristiyanların "(evharistiya âyininde) sunak-

<sup>9</sup> Aquinas, Thomas, *Summa Contra Gentiles* (Bundan sonra SCG şeklinde kısaltılacaktır), (İngilizce'ye çeviri: A. C. Pegis, J. F. Anderson, V. J. Bourke, C. J. O'neil), London 1975, I/6:4.

<sup>10</sup> Aquinas, *Reasons ...*, s. 33.

<sup>11</sup> SCG, I/1:2.

<sup>12</sup> Bkz. SCG, IV/83:14.

taki Tanrı'yı yeriz" şeklindeki iddialarını da onların (Hıristiyanların) aleyhine kullanmaktadırlar: Mesih bir dağ kadar büyük olsaydı bile, şimdiye kadar bitmesi gerekirdi... Sizin beyanınıza göre ... hem Sarazenler hem de diğer uluslar Tanrı'nın ön-bilgisinin veya kararının insan eylemleri üzerine bir zorunluluk yüklediğine inanmakta ve "Tanrı buyurmadıkça insan ölemez ve günah işleyemez. Herkesin sonu alınaya yazılıdır" demektedirler.<sup>13</sup>

Son iki cümleye dayanarak, Aquinas'ın, İslâm'da kader ve takdir anlayışları hakkında bilgi sahibi olduğu iddia edilmektedir.<sup>14</sup>

Öyle görünüyor ki, Aquinas'ın İslâm'ı bildiğine ilişkin iddialar ve deliller doğrudan Aquinas'ın yazdıklarına değil, onun eserlerinden çıkarılan birtakım yorumlara dayanmaktadır. Yukarıdaki alıntıdan hareketle Aquinas'ın İslâm bilgisini ölçmek yanıltıcı olabilir; zira yazarımız burada bir mektuba cevap vermekte ve kendisine gelen mektupta yazan bilgileri tekrar etmektedir. Aynı alıntıya dayanarak onun İslâm hakkında en temel bazı bilgileri bile bilmediği; sadece mektupta yazılanlarla sınırlı bilgilere vâkıf olduğu da öne sürülebilir. Aquinas'ın poligami ve cennetle ilgili İslâmî öğretilerin farkında olduğu iddiası doğru olmakla birlikte, bu iki konudaki bilginin doğrudan İslâmî kaynaklardan mı, yoksa o dönemde Batı dünyasında oluşan İslâm imajından mı elde edildiği açık değildir. Dahası, haçlı seferlerinden sonra Batı'da pek çok insanın, İslâm'ın poligami ve cennet konularına yaklaşımı hakkında bilgi sahibi olduğunu düşünmek de mümkündür.

Aquinas'ın İslâm'ı bildiğini savunanlardan biri olan James Waltz, *Summa Contra Gentiles*'te Hz. Muhammed ile ilgili olarak söylenen "Önceki peygamberlerin ilâhî beyanları da kendisinden hiç bahsetmemektedir" şeklindeki cümleye atıfta bulunur ve bu cümleye dayanarak Aquinas'ın tebşîrât ile ilgili İslâmî öğretiyi bildiğini savunur. Ancak aynı cümleden hareketle, tebşîrâtla ilgili iki Kur'ân âyetini<sup>15</sup> bilmediği yorumunu yapmak da mümkün görünmektedir. Zira *Summa Contra Gentiles*'te Aquinas, yöntem olarak, öncelikle muarızların görüşlerini vermektedir; hâlbuki yukarıdaki cümlede ne söz konusu iki âyete ne de Müslümanların iddialarına yer verilmiştir.

Kısaca ifade edilecek olursa, Aquinas; Kur'ân, hadis, İslâm tarihi, kelâm veya fıkıhtan herhangi bir alıntı yapmamıştır. Onun bu tutumuna bakılarak iki farklı yorum yapılabilir: O, ya İslâm'ı bir din olarak dikkate değer bulmamış ve bilgisizlikten kaynaklanan bir duyarsızlık tavrı göstermiştir<sup>16</sup> -ki *Avrupa ve İslâm* adlı eserinde Hişam Cuayyıt Batılı insanın bu tutumunu şöyle özetler: *Batı dün-*

<sup>13</sup> Aquinas, *Reasons...*, s. 2.

<sup>14</sup> Geniş bilgi için bkz. Waltz, James, "Muhammad and the Muslims in St. Thomas Aquinas", *The Muslim World*, 66/2 (1976), s. 88-92.

<sup>15</sup> A'râf, 7/157; Saf, 61/6.

<sup>16</sup> Daniel, Norman, *The Arabs and Mediaeval Europe*, London 1986, s. 283.

yanın üzerinde durmakta ve aşağıya bakmaktadır<sup>17</sup> ya da Aquinas, İslâm'ı istediği kadar ve istediği şekilde görmüş; bulmak istediği şeyi aramıştır. Zaten haclı seferlerinin yapıldığı bir ortamda, dindar bir yazarın öncelikli hedefi, rakip dini doğru bir şekilde öğrenmek değil, başarılı bir şekilde yıpratmak olacaktır.<sup>18</sup> Nitekim tarih boyunca insanların, dinleri konusunda kıskanç bir tavır sergiledikleri de doğrudur:

İnsan ne kadar zeki olursa olsun, bir ülkenin geleneklerini ve ekonomisini gözlemekle fazilet ve ayıplarıyla bir dinî sistemi içten, sempatik bir yaklaşım ve anlayışla gözlemek arasında derin bir uçurum vardır.<sup>19</sup>

Hangi değerlendirme kabul edilirse edilsin, Aquinas'ın İslâm hakkında kaynaklara dayanan gerçek bilgilere sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır. Onun, 1143 yılında Latince'ye çevrilen<sup>20</sup> Kur'ân'ı okuduğuna dair herhangi bir delil yoktur. Açıkçası, Norman Daniel'in de ifade ettiği gibi,<sup>21</sup> Aquinas'ın İslâm ile ilgili bilgileri, bu dinin, "şiddet" ve "şehvet"ten ibaret olduğu bilgisiyle/önyargısıyla sınırlıdır. Öyle görünüyor ki Aquinas'ın İslâm bilgisi kaynaklara değil, Batı'da hâkim olan çarpık İslâm imajına dayanmaktadır. Argümanlarını yanlış bir İslâm imajı üzerine kuran Aquinas'ın veya onüçüncü asrın diğer Hıristiyan yazarlarının Hıristiyanlığı savunan eserleri Müslümanlar üzerinde etkili olmamıştır. Bu dönemin apoloji ve polemikleri tartışmalarda Müslümanları susturmak için işe yaramış olabilir; ancak hiçbir zaman Müslümanların kalplerine girip onları Hıristiyanlaştıracak bir etki yapmamıştır.<sup>22</sup>

### AQUINAS'IN APOLOJİSİ VE İSLÂM

Felsefe ile din arasındaki ilişkiler, Hıristiyan ve İslâm düşüncesinde farklı bir gelişim seyri geçirmiştir. Hıristiyan düşüncesinde felsefe, özellikle Augustine ve Aquinas gibi Ortaçağ düşünürlerinin elinde, daima dine hizmet edecek şekilde kullanılmış ve takdir görmüştür. İslâm dünyasında ise felsefe özellikle İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi filozofların bazı görüşleri esas alınarak dışlanmış ve bu filozoflar tekfir edilmişlerdir. Konumuzla ilgili olması bakımından şöyle bir değerlendirmede bulunulabilir: Augustine ve Aquinas gibi Hıristiyan düşünürlerin görüşleri çürütüldüğünde, bu aynı zamanda, büyük ölçüde Hıristiyanlığın çürütülmesi anlamına gelir. Halbuki İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi Müslüman filozofların görüşleri çürütüldüğünde İslâm çürütülmüş olmaz; belki bilakis İslâm teolojisi teyid edilmiş olur. Aquinas'ın bu ayırımın farkında olup olmadığını bilemiyoruz. Dolayısıyla o, *Summa Contra Gentiles*'i yazarken İslâm'ı hedef almış ve İslâm'ı çürütmek

<sup>17</sup> Cuayyıt, Hişam, *Avrupa ve İslâm*, (Çev. Kemal Kahraman, v.dğr.), İstanbul 1995, s. 43.

<sup>18</sup> Southern, Richard W., *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, (Çev. Ahmet Aydoğan), İstanbul 2000, s. 50.

<sup>19</sup> Cuayyıt, s. 38.

<sup>20</sup> Kalın, İbrahim, "Batı'daki İslâm Algısının Tarihine Giriş", *Dîvân*, sayı: 15, İstanbul 2003/2, s. 8.

<sup>21</sup> Daniel, Norman, *Islam and the West, the Making of an Image*, Oxford 1993, s. 169. Ayrıca bkz. Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval Imagination*, New York 2002, s. 243.

<sup>22</sup> Daniel, *The Arabs and Mediaeval Europe*, s. 249-250.

için kendi döneminde Hıristiyan dünyasını sarmalayan İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün görüşlerini çürütmenin yeterli olacağını düşünmüş olabilir.

Aquinas, Hıristiyan öğretilerini akılla açıklanabilenler ve akılla açıklanamayanlar şeklinde ikili bir tasnife tabi tutar. Ona göre Tanrı'nın varlığı, birliği, cüz'iyâtı bilmesi, âlemi yaratması ve idare etmesi akılla anlaşılabilir hususlardır. Buna karşın teslis, inkarnasyon, sakramentler ve uhrevî meseleler (eskatoloji) aklın sınırlarını aşar. Bu konularda yegâne bilgi kaynağı vahiydir. Diğer bir deyişle, burada aklın yapabileceği tek şey, vahyi doğru bir biçimde anlamaktır. Böyle bir ayırım, Tevrat ve İncil'in otoritesini kabul etmeyen Müslümanlara karşı Hıristiyanlığı ikna edici bir şekilde savunmayı mümkün kılacaktır:

“(Muhammedîler ve paganlar) herhangi bir Kutsal Kitap'ın otoritesini kabul etme konusunda bizimle aynı görüşü paylaşmıyorlar... Muhammedîler ve paganlar ne Eski Ahit'i ne de Yeni Ahit'i kabul ederler. Bu sebeple, herkesin kabul etmeye mecbur olduğu akla müracaat etmeliyiz.”<sup>23</sup>

Aquinas, *Summa Contra Gentiles*'te Hıristiyan öğretilerini mümkün olduğunca akli veriler ve argümanlarla açıklamaya çalışmakta ve akılla açıklanamayacağını düşündüğü birkaç mesele dışında da bunu başarmaktadır. Bu durumda, *Summa Contra Gentiles*'in Hıristiyan olmayanlara karşı, özellikle de Müslümanlar gibi Hıristiyan Kutsal Kitap külliyatını kabul etmeyenlere karşı Hıristiyanlık'ı savunmak ve yüceltmek için yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, *Summa Contra Gentiles* adlı eserin bir apoloji modeli olarak İslâm'a karşı kullanılıp kullanılmayacağı sorgulanabilir. Başka bir deyişle, Aquinas'ın bu eserde savunduğu düşünceler ve takip ettiği yöntem, Hıristiyanlığı savunmaya ve Hıristiyanlığın İslâm'dan üstün olduğunu göstermeye elverişli ve yeterli midir?

Öncelikle ele alınması gereken, Aquinas'ın akılla açıklamaya çalıştığı konulardır. Daha önce de değindiğimiz gibi Tanrı'nın varlığı, birliği, cüz'iyâtı bilmesi, âlemi yoktan yaratması ve idare etmesi gibi konular, Aquinas'ın eserinde akılla açıklanmakta ve mevcut haliyle beş cilt olan *Summa Contra Gentiles*'in ilk dört cildini kapsamaktadır. Burada, örnek oluşturması açısından, Tanrı'nın cüz'iyâtı bilmesi ve âlemin ezeliği meseleleri hem Aquinas'ın hem de İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Rüşd gibi Müslüman düşünürlerin yaklaşımıyla sunulacak ve böylece bir karşılaştırma yapma imkânı elde edilecektir.

İbn Sînâ Tanrı'nın tikelleri bilemeyeceğini iddia eder. Ona göre Allah'ın tikelleri düşündüğünü söylemek, O'nun değiştiğini söylemek demektir. Değişim bir harekettir. Halbuki Tanrı mükemmeldir. O'nun mükemmel olması hareketsiz olmasına, hareketsiz olması değişmemesine, değişmemesi de tikelleri bilmemesine bağlıdır. Bu, Tanrı'nın tikeller konusunda hiçbir bilgisinin olmadığı anlamına gelmez. O, tikelleri, tümellerin bir parçası olması nedeniyle bilir.<sup>24</sup>

<sup>23</sup> SCG, I/2:3.

<sup>24</sup> Bkz. Altıntaş, Hayrani, *İbn Sina Metafiziği*, Ankara 1985, s. 68-69; Kutluer, İlhan, *İbn Sina Ontolojisi Zorunlu Varlık*, İstanbul 2002, s. 150-164.

Gazzâlî, İbn Sînâ'nın bu görüşünü eleştirir ve tikeller bilgisinin Tanrı'da herhangi bir değişiklik meydana getirmeyeceğini savunur. Ona göre, Tanrı her şeyi önceden tam olarak bilir. Filozofların, "bilgi bilende değişikliğe neden olur" şeklindeki yaklaşımını kabul etmeyen Gazzâlî, bilgi edinme sürecinde bilenin değil, bilinenin değişikliğe uğradığını iddia eder.<sup>25</sup>

Gazzâlî gibi Aquinas da İbn Sînâ'yı eleştirerek Tanrı'nın tikelleri bildiğini ispat etmeye çalışır. Aquinas'a göre varlığın nedeni olan Tanrı, bütün mükemmelliklere sahiptir. Tanrı'nın tikelleri bilemeyeceğini söylemek, Tanrı'nın bilgisinin mükemmel olmadığı anlamına geleceği için mümkün değildir.<sup>26</sup>

Aquinas, Tanrı'nın tikelleri bilmesini, O'nun, varlıkların nedeni olmasıyla da açıklar:

"Etki, nedeni göz önünde bulundurularak, var olmadan önce de bilinebilir. Söz gelimi, gökbilimci göksel hareketlerin düzenlerini düşünmek suretiyle, gelecekteki bir güneş tutulmasını önceden bilir... Tanrı da bütün diğer şeylerin nedeni olan kendisini bilmek suretiyle diğer şeyleri kendisinin eseri olarak bilir. O halde, hiçbir şey Tanrı'yı, var olmayan şeyleri bilmekten alıkoymaz."<sup>27</sup>

Görüldüğü gibi Aquinas bu konuda İbn Sînâ'yı eleştirmekte ve Gazzâlî ile aynı sonuca ulaşmaktadır. Dolayısıyla Aquinas'ın konuyla ilgili görüşleriyle İslâm teolojisinin uzlaştığı iddia edilebilir. Bu durum sadece Tanrı'nın tikeller bilgisiyyle sınırlı değildir. Âlemin ezeliyeti konusunda da Aquinas'ın görüşleriyle kelâm düşüncesinin büyük ölçüde uzlaştığı görülmektedir. Aquinas bir yandan âlemin yoktan yaratıldığını savunurken bir yandan da âlemin ezeliyeti konusunda felsefe ile din arasında bir uzlaşma zemini bulmaya çalışır. Ona göre ne "Âlem ezeldir" iddiası, ne de "Âlem ezeli değildir" iddiası kanıtlanabilir. O, her iki iddiayı da eleştirdikten sonra, âlemin ezeli olarak yaratılmış olabileceğini dile getirir. Bu görüşlerinde İbn Rüşd'ün ezeli yaratma teorisinin izlerini görmek mümkündür.<sup>28</sup> Kısaca söylenecek olursa, ezeli yaratma konusundaki temkinli yaklaşımı bir kenara bırakılırsa, Aquinas'ın yaratmayla ilgili görüşleri İslâm ilahiyatı açısından sorun teşkil etmemektedir.

Aquinas'ın akılla açıklamaya çalıştığı diğer konularda da (Tanrı'nın sıfatları, akılların birliği düşüncesinin reddi, ruhun ölümsüzlüğü, ruhun ezeli olmaması, Tanrı'nın âlemi yönetmesi, kader, günah çeşitleri vb.) İslâm ilahiyatını uzlaştırmak mümkündür. Burada sadece, ezeli yaratma ve kurtuluşa ereceklerin ezelden belirlenmesi gibi birkaç husus problemlili görünmektedir. Ancak bu sorunlar, Aquinas'ın görüşleriyle İslâm ilahiyatı arasındaki ortak noktaları göz ardı etmeyi gerektirecek boyutta değildir.<sup>29</sup>

<sup>25</sup> Gazzâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, (thk. Süleyman Dünya), Kâhire, t.y., s. 213.

<sup>26</sup> SCG, I/65:5.

<sup>27</sup> SCG, I/66:6. Geniş bilgi için bkz. Tarakçı, Muhammet, *St. Thomas Aquinas*, İstanbul 2006, s. 49-59.

<sup>28</sup> Geniş bilgi için bkz. Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, s. 68-86.

<sup>29</sup> Joseph Kenny, *Summa Contra Gentiles*'in ilk üç kitabı (Tanrı, yaratma ve Tanrı'nın âlemi yönetmesi) ile İslâm ilahiyatının birbiriyle örtüşüğünü ayrıntılı bir biçimde göstermiştir. Bkz. Kenny, Joseph,



*Summa Contra Gentiles*'te ele alınan ikinci grup konular (teslis, inkarnasyon, sakramentler ve uhrevî meseleler), yukarıda da belirtildiği gibi, akılla açıklanamaz. Aquinas, bu konuları vahyin verilerini esas alarak açıklamaya çalışır ve sürekli olarak Eski ve Yeni Ahit'e atıfta bulunur. Müslümanlar ne Eski Ahit'in ne de Yeni Ahit'in otoritesini kabul etmediklerine göre, Aquinas'ın burada yaptığı açıklamaların, Müslümanlar açısından ikna edici ve anlamlı olması söz konusu değildir.

Aquinas'ın diğer eseri *Reasons for Faith against Muslim Objections* ise teslis, inkarnasyon, kurtuluş gibi *Summa Contra Gentiles*'te Eski ve Yeni Ahit cümlelerine atıfta açıklanan konuları farklı bir yöntemle ele almakta ve bu konuların akla aykırı olmadığını savunmaya çalışmaktadır. Başka bir deyişle, Hıristiyanlığın en önemli dogmaları olan teslis, inkarnasyon ve kurtuluş gibi konular insan aklı ile savunulmaktadır. Bununla birlikte Aquinas, bu konuların akılla açıklanamayacağını da kabul etmektedir.<sup>30</sup> O halde, *Reasons for Faith ...* adlı eserin, Müslümanlara karşı yazılan bir apoloji/polemik olarak bir model olması mümkün görünmemektedir; zira Aquinas'ın akılla savunmaya ve aklileştirmeye çalıştığı teslis, inkarnasyon ve çarmıh gibi konuları Kur'an'ın öğretileriyle uzlaştırmak mümkün değildir. Aquinas, bu konuları aklileştirmede ne kadar başarılı olursa olsun, yaptığı teşebbüsün Müslümanların zihin ve gönül dünyasında karşılık bulması, yani Müslümanların Kur'an'ı bırakıp Aquinas'ın düşüncelerini kabullenmesi beklenemez.

## SONUÇ

Aquinas, Hıristiyan olmayanlara karşı Hıristiyanlığı savunmak için kaleme aldığı *Summa Contra Gentiles* adlı eserde, incelediği konuları akılla açıklanabilenler ve akılla açıklanamayanlar şeklinde ikiye ayırır. Onun bu tasnifinde akılla açıklanabilen konuları, aslında, Hıristiyan teolojisi kadar İslâm kelâmı da kabul edip benimsemiştir. Dolayısıyla, *Summa Contra Gentiles*'in ilk dört cildini oluşturan kısmın, Müslümanlara (hatta Yahudilere) karşı Hıristiyanlığı savunma ve üstün gösterme niteliğine sahip olduğu söylenemez. Aquinas'ın tasnifinde ikinci gruba giren ve aklın sınırlarını aştığı için ancak vahyin verilerine müracaat edilerek açıklanabilen konular ise Hıristiyanlığın en temel özellikleri olan teslis, inkarnasyon ve sakramentlerdir. Aquinas bu konuları açıklamak için sürekli Eski ve Yeni Ahit'e atıfta bulunduğu ve Müslümanların bu kitapları bir otorite olarak kabul etmediği düşünülürse, *Summa Contra Gentiles*'in "kurtuluş" başlıklı son kitabı da Müslümanlar açısından ikna edici bir nitelik taşımaz. Hatta teslis, inkarnasyon ve sakramentler gibi Hıristiyanlığın en önemli dogmalarının aklın sınırlarını aştığını

→

*Christian-Islamic Preambles of Faith: An Exercise in Philosophy of Religion or Kalâm for Our Day: Modeled after Thomas Aquinas, Summa Contra Gentiles, Books I-III*, Council for Research in Values and Philosophy, 1999 (<http://www.crvp.org/book/Series02/IIA-10/contents.htm>). Alfred Gullaume ise, St. Thomas Aquinas ile Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî arasındaki ortak noktaları tespit etmiştir: Bkz. Gullaume, Alfred, "Christian and Muslim Theology as Represented by al-Shahrast n and St. Thomas Aquinas", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 13/3 (1950), s. 551-580.

<sup>30</sup> Aquinas, *Reasons...*, s. 33.

açıklaması nedeniyle, *Summa Contra Gentiles*'in, Müslümanların zihninde olumsuz bir Hıristiyanlık imajı yarattığı/yaratacağı bile iddia edilebilir.

Kendisinin de itiraf ettiği gibi, Aquinas, İslâm hakkında çok az bilgiye sahiptir. Buna karşın İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Rüşd gibi Müslüman düşünürlerin görüşlerini bilmektedir. Bu nedenle, yazdığı eser -belki niyeti böyle olmasa da- İslâm'a karşı değil, özellikle İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün bazı görüşlerine karşı yazılmış bir kitap niteliği kazanmaktadır. *Summa Contra Gentiles*, yazılma amacını gerçekleştirme, yani Müslümanları Hıristiyanlaştırma noktasında başarısız bir eser olarak değerlendirilebilir. Zira ele aldığı konular ve akli argümanlarla açıklamaya çalıştığı konular, zaten İslâm ilahiyatında benimsenen konulardır. Ayrıca kendisinin de kabul ettiği gibi İslâm hakkındaki bilgisinin sınırlı olması da Aquinas'ın, Müslümanlara karşı bir apoloji yazma amacını gerçekleştirmesine engel olmuştur.<sup>31</sup> Gabriel Reynolds'un sonuç olarak ifade ettiği gibi, "St. Thomas Aquinas'ın ... önünde duran görev, belki de onun düşündüğünden daha büyüktü."<sup>32</sup>

Bununla birlikte Aquinas'ın İslâm'ı bilmemesi ve *Summa Contra Gentiles*'in İslâm'a ya da Müslümanlara karşı yazılan bir kitap niteliği taşıması, onun Hıristiyan dogmalarını açıklama çabasını gölgelemez. *Summa Contra Gentiles* apoloji tarihinin en sistemli ve en kapsamlı eserleri arasındaki yerini yine de korumaktadır. Nitekim Papa VI. Innocent (ö. 1362), "Onun öğretisi, Kutsal Kitap dışındaki bütün diğer doktrinlerden daha üstündür"<sup>33</sup> diyerek, Aquinas'ın Hıristiyan teolojisindeki yerini ve önemini açıkça ifade etmiştir.

Gerek İbn Sina gibi Müslüman filozoflara yönelttiği eleştiriler, gerekse Hıristiyan teolojisi içinde sahip olduğu önemli mevki nedeniyle Aquinas'ın, İslâm dünyasında İbn Sina veya İbn Rüşd ile değil, Gazzâlî ile karşılaştırılması daha doğru görünmektedir. Nitekim felsefe ve din ilişkilerinin kırılma noktalarını oluşturan Tanrı'nın tikelleri (cüz'iyâtı) bilmesi, âlemin yaratılması gibi konularda Aquinas ve Gazzâlî'nin görüşleri büyük ölçüde örtüşmektedir.

<sup>31</sup> Bkz. Gullaume, s. 551-552, 579-580.

<sup>32</sup> Reynolds, s. 180.

<sup>33</sup> Kennedy, D.J., "Thomas Aquinas, St.", *Catholic Encyclopedia*, (Online Edition), <http://www.newadvent.org/cathen/14663b.htm> (08.08.2005).